

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 88.411.9

С.В. Кушнар'ов,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті висвітлено сутність, причини і різновиди професійної деформації. Розкрито особливості психологічної профілактики професійної деформації у працівників органів внутрішніх справ. На основі аналізу спеціальної літератури запропоновано попереджувальні заходи психологічного і непсихологічного характеру.

Ключові слова: діяльність, профілактика, способи, професійна деформація, працівники органів внутрішніх справ.

В статье освещены сущность, причины и разновидности профессиональной деформации. Раскрыты особенности психологической профилактики профессиональной деформации у работников органов внутренних дел. На основе анализа специальной литературы предложены предупредительные меры психологического и непсихологического характера.

Ключевые слова: деятельность, профилактика, способы, профессиональная деформация, работники органов внутренних дел.

Paper highlights the nature, causes and kinds of a professional deformation. Features of a psychological prevention of law enforcement officers' professional deformation are revealed. On the basis of the analysis of a special literature several preventive measures of a psychological and non-psychological nature are suggested.

Keywords: activity, prevention, methods, professional deformation, employees of the Interior.

Діяльність працівника органів внутрішніх справ сприяє розвитку і закріпленню важливих професійних якостей спеціаліста. Разом з тим вона має такі психічні особливості, які можуть призвести до небажаних змін його особистості, що негативно впливають на роботу. У таких випадках говорять про професійну деформацію, прояви якої можливі в будь-якому виді людської діяльності, але особливе значення вони відіграють у професійній діяльності працівника органів внутрішніх справ. Характерні ознаки деформації виявляються в огрубінні особистості, появі небажаних якостей, які заважають здійснювати професійну діяльність. У загострених і глибоких формах деформація призводить до спотворення характерологічних властивостей особистості і соціальної дезадаптації.

Сутність професійної деформації визначається як зміна (аберація) психологічної структури особистості, поява професійних стереотипів, упередженості, звинувачувального нахилу. При цьому зовнішніми індикаторами професійної

деформації можуть бути зниження професійної активності, порушення вимог закону й етики, психологічна нестійкість, припинення саморозвитку, втрата моральних орієнтирів і сенсу життя, схильність до зловживання владою, завищена професійна самооцінка, хворобливе реагування на критику і контроль за своєю діяльністю тощо.

Виникнення професійної деформації може починатися як з перетворень соціально-психологічного характеру, так і з перетворень психіки. За твердженням О.К. Маркової [1], професійна деформація починається з негативних змін у професійній діяльності і в поведінці на соціально-психологічному рівні. Підтримують таку думку й інші автори, однозначно пов'язуючи це явище з негативними змінами структури особистості. Беруться до уваги стереотипи поведінки [2], професійні звички, стиль мислення і спілкування [3], навички і схильності [4], які ускладнюють успішну реалізацію професійної діяльності. На думку багатьох авторів, професійна деформація викликає негативні перетворення і власне психічних характеристик індивіда [5].

Причини професійної деформації двоякі: по-перше, її прояву сприяють об'єктивні чинники – певні особливості тієї чи іншої професії; по-друге, до неї призводять суб'єктивні чинники, особиста психологічна схильність працівника до появи у нього негативних професійних якостей. До об'єктивних причин професійної деформації можна віднести такі особливості діяльності працівників органів внутрішніх справ, як: ненормований робочий день, наявність стресових чинників (дефіцит часу, фізичні та інформаційні перенавантаження), що можуть призвести до появи поспіху і квапливості, неакуратності та недисциплінованості, до тяганини в роботі тощо.

Явище професійної деформації особистості здійснює негативний вплив на мотивацію службової поведінки співробітників і має широке коло проявів: змінюється ставлення до правопорушників в діапазоні від повного неприйняття (агресивності, хамства, грубості, егоїзму) до вседозволеності, неслужбових зв'язків з кримінальними елементами, моральної й матеріальної залежності від них, прийняття на себе протиправних зобов'язань. Крайня ступінь професійної деформації спеціаліста – професійна деградація, коли порушення норм закону, аморальність, асоціальна поведінка або професійне безсилля робить неможливою подальшу службу в органах внутрішніх справ.

Розглядаючи питання професійної деформації, необхідно мати уяву і про способи профілактики цього феномену. Профілактика професійної деформації повинна включати в себе широкий спектр попереджувальних заходів психологічного і непсихологічного характеру.

Як показує практика, найважливішим захисним заходом від професійної деформації є психологічна підготовка як невід'ємна складова навчання працівників органів внутрішніх справ.

На сьогоднішній день актуальність психологічної підготовки не викликає сумнівів. Вона визнається в усьому світі і вказує на необхідність постійного розширення сфери психологічних знань у працівників органів внутрішніх справ.

Психологічна підготовка – це: 1) комплекс заходів, спрямованих на формування, підтримку та розвиток у працівників професійно важливих психологічних та морально-ділових якостей; 2) процес формування, закріплення і активізації готовності особистості, колективу до певного виду діяльності або виконання завдання.

Згідно з наказом МВС України від 13.04.2012 № 318 “Про затвердження Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальниць-

кого складу органів внутрішніх справ України” психологічна підготовка проводиться:

безпосередньо під час навчальних занять (лекційних, практичних, тренінгових) з професійної психологічної підготовки;

під час навчальних занять з тактико-спеціальної, функціональної, вогневої та фізичної підготовки (практичних і тренінгових);

під час проведення практичних занять та навчань різних категорій особового складу відповідно до оперативних планів;

під час інструктажів особового складу, що заступає для несення служби з охорони громадського порядку.

Метою психологічної підготовки є:

формування у працівників стійкої позитивної професійної мотивації до правоохоронної діяльності;

розвиток у працівників професійно важливих психологічних якостей;

підтримання на високому рівні психологічної готовності до впевненого та ефективного виконання працівниками своїх службових обов’язків відповідно до посади та виду діяльності в типових та екстремальних ситуаціях;

вироблення в особового складу здатності переносити психічні (нервові) і фізичні навантаження і зберігати боєздатність в обстановці сильних психотравмуючих чинників;

зміцнення згуртованості працівників довкола мети професійної діяльності, формування відповідної корпоративної культури в службових колективах;

озброєння працівників психологічними вміннями та навичками, необхідними для успішної, безпечної і ефективно професійної діяльності.

Психологічна підготовка здійснюється кваліфікованими фахівцями підрозділів психологічного забезпечення управлінь (відділів) кадрового забезпечення ГУМВС, УМВС, ВНЗ МВС України, Державної служби охорони при МВС України, психологами окремих органів та підрозділів внутрішніх справ. У разі відсутності або неможливості залучення психологів відповідні заходи здійснюються найбільш підготовленими працівниками органів та підрозділів внутрішніх справ.

Психологічна профілактика професійної деформації передбачає превентивну діяльність, спрямовану на попередження проявів досліджуваного нами явища. Суб’єктами психологічної роботи виступають керівники, практичні психологи ОВС, викладачі відомчих навчальних центрів і освітніх закладів. Заходи психопрофілактичного характеру можуть здійснюватися у процесі індивідуального консультування і корекції, проведення психотренувань і соціально-психологічних тренінгів, а також шляхом проведення лекцій-бесід з особовим складом про передумови, сутність і наслідки професійної деформації; психологічної підтримки сімей працівників; стимулювання особистісного зростання працівників; навчання прийомам і методам психологічної саморегуляції. При цьому реалізація індивідуальних психопрофілактичних заходів, зокрема, має базуватися на методах психологічної діагностики як інформаційної підсистеми, що дозволяє отримувати достовірні відомості про ступінь професійної реформованості особистості конкретного працівника ОВС.

Окремим, надзвичайно важливим аспектом у системі попередження професійної деформації особистості працівника є проведення професійного психологічного відбору при прийомі осіб на службу. Якісно проведені заходи щодо психологічного вивчення особистості майбутніх працівників, а також осіб при переміщенні на різні посади дозволяють прогнозувати ймовірність виникнення професійної деформації у працівників в конкретних умовах службової діяльності і

можуть бути використані при прийнятті кадрових рішень. У цьому зв'язку психологам ОВС необхідно звертати увагу на наявність у працівника професійно важливих якостей особистості, які обумовлювали б успішність його службової діяльності і здійснювали попереджувальний вплив на виникнення професійної деформації.

У ході *психологічного консультування*, як методу профілактики професійної деформації, можливе підвищення рівня психологічної грамотності працівників ОВС. Наприклад, знання керівником і його підлеглими найбільш оптимальних стратегій поведінки і взаємодії може допомогти їм в урегулюванні можливих конфліктних ситуацій; створення сприятливої морально-психологічної атмосфери в колективі обмежує розвиток професійної деформації особистості співробітників.

Особливе значення в системі подолання професійної деформації відводиться *психокорекційному напрямку*, який може включати, зокрема:

регулярні заняття з професійно-психологічної підготовки, пропаганду психологічних знань як елементу соціально-психологічної культури особистості;

просвітницько-роз'яснювальні лекції і бесіди про ймовірність, сутність і наслідки професійної деформації;

психологічне консультування працівників, які мають потребу в корекції станів і поведінки;

дебрифінг з працівниками, які перебували в екстремальних ситуаціях;

сеанси регуляції та саморегуляції загального психічного стану і поведінки; важливим є вироблення у кожного працівника навичок самоаналізу, адекватної професійної самооцінки, критичного відношення до професійної деформації; на жаль, серед практичних працівників домінує тенденція сприймати деформацію як фатальний атрибут діяльності, поблажливість в оцінці її проявів та наслідків;

використання тренінгових та ігрових психотехнологій;

активний відпочинок з частковою або повною зміною соціального оточення, санітарно-курортне оздоровлення;

екстрену психологічну допомогу працівникам в екстремальних ситуаціях (у т.ч. для профілактики суїцидальних спроб);

рекомендація до застосування відновлювально-стимульних препаратів у поєднанні з оздоровчими процедурами;

регулярну психологічну роботу з сім'ями працівників, профілактику конфліктів.

При здійсненні власне корекційної роботи перевагу слід надавати індивідуальній формі. Досвід показує, що саме вона дозволяє повною мірою реалізувати особистісний підхід до працівника органів внутрішніх справ. У найбільш загальному вигляді, тобто як методологічний принцип, особистісний підхід – це ставлення до людини як до цілісної особистості, з урахуванням всієї її складності, індивідуальних особливостей, історії формування та розвитку [6].

Для найбільш ефективного здійснення профілактики професійної деформації працівників міліції необхідна також розробка системи тренінгів, які застосовувалися б на різних етапах професійного становлення співробітників, що, до речі, передбачено наказом МВС України від 28.07.2004 № 842 “Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України”.

На сьогоднішній день в Україні активно поширюється проведення різноманітних тренінгів. Без перебільшення можна вважати, що застосування тренінгів у різних галузях стало престижним і модним. Це обумовлено багатьма чинниками, одним з яких є пошук альтернативних традиційній освітньо-навчальній системі шляхів

формування професійної компетентності суб'єктів певного виду діяльності. Серед таких сфер слід виокремити правоохоронну.

Під соціально-психологічним тренінгом в широкому сенсі розуміється практика психологічного впливу, що базується на методах групової роботи. Особливістю тренінгів є відтворення предметного і соціального змісту професійної діяльності. Таке відтворення досягається завдяки ігровому імітаційному моделюванню і вирішенню професійно-орієнтованих ситуацій при доцільному поєднанні індивідуальної і групової ігрової діяльності учасників тренінгу.

Практика показує, що комплексне впровадження психотренінгових технологій та пов'язані з цим витрати є вигідною інвестицією як з економічної точки зору, так і з правової та соціально-психологічної. Тренінги виявляються сильнішими й ефективнішими багатьох директивних і примусових заходів, заборон та обмежень, оскільки мають пролонгований характер, психологічно і морально виправдані. Застосування тренінгів – це закономірна й обумовлена часом принципово нова форма професіоналізації та гуманізації системи органів внутрішніх справ. Саме завдяки тренінгам можливо в найкоротший термін якісно змінити імідж вітчизняної міліції, привести її до сучасних світових стандартів.

З урахуванням складності та важливості проблеми профілактики професійної деформації, в діяльність працівників ОВС доцільно впроваджувати індивідуальні комплекси відновлення емоційної рівноваги працівників. Так, наприклад, при виникненні почуття люті, агресивності доцільно здійснити імітацію боксу (рукопашного бою, карате, дзюдо і т.д.) з уявним супротивником, дихальні вправи чи присідання, прогулянки поза службовою територією тощо.

Відновлювально-реабілітаційний напрям

Заходи цього напрямку забезпечують і проводять безпосередній начальник, медики, співробітники кадрової служби, посадові особи, відповідальні за службову підготовку та культурно-дозвільну роботу. Психолог виконує організаційно-допоміжну функцію. Цей напрям включає наступні заходи:

вживання стимулюючих, відновлювальних препаратів (фітотерапія, кисневі коктейлі, чай, соки і т.п.) у поєднанні з оздоровчими процедурами;

санаторно-курортне лікування та активний відпочинок з частковою чи повною зміною соціального оточення;

регулярні заняття бойовою, тактико-спеціальною підготовкою, спортом, фізичною культурою (контрольні перевірки свідчать, що багато співробітників не виконують нормативи з фізичної підготовки, недостатньо володіють прийомами самозахисту, затримання та знешкодження правопорушників);

створення компенсуючих умов у службовий та позаслужбовий час для розширення соціальних контактів, збільшення позитивних вражень від спілкування (зустрічі з цікавими людьми, виїзди на відпочинок, відвідання видовищних заходів і т. п.).

Необхідно підкреслити, що суттєву роль у відновлювально-реабілітаційних і деяких психолого-виховних заходах може відігравати найближче позаслужбове оточення працівника – його сім'я, родичі, друзі. Бажано, щоб рід професійних занять осіб найближчого позаслужбового оточення відрізнявся від діяльності, виконуваної працівником. Це дозволяє легше відволікатися від службових проблем, розширити свій кругозір, коло інтересів та уподобань.

Суттєву роль у попередженні професійної деформації відіграє *“гігієна розумової праці”* – ретельне планування своєї діяльності, правильне чергування праці та відпочинку. Уміння активно відпочивати, наявність різноманітних непрофесійних інтересів і захоплень, змістовне спілкування значно перешкоджають

перевтомі й перенавантаженню нервово-психічної сфери працівника, зменшують негативну дію стрес-чинників.

Наявність в діяльності працівників правоохоронних органів таких сильно діючих чинників, як небезпека, ризик, загроза життю і здоров'ю, безумовно, підкреслює незвичайність, екстремальність цієї професії. І тому протягом робочого дня працівнику потрібно розслабитися. Можна створити кімнати відпочинку, де будь-який працівник міг би відпочити, випити чашку кави, послухати музику.

У системі профілактики професійної деформації надзвичайно важливою є *виховна (педагогічна) робота*, яка полягає в забезпеченні в процесі службової і навчальної діяльності спадкоємності між працівниками, підвищенні управлінської культури керівників, підтриманні функціонування інституту наставництва і т. д.

На сьогоднішній день низку напрямів здійснення виховної роботи можна розглядати як ефективні шляхи профілактики професійної деформації працівників ОВС. До таких напрямів, насамперед, слід віднести правове і професійно-моральне виховання.

Правове виховання, як складова психолого-педагогічного напрямку, – це цілеспрямований планомірний вплив на свідомість і поведінку працівника з метою формування правової освіченості, ціннісно-правової орієнтації, соціально-активної правомірної поведінки, прищеплення навичок практичного використання правових знань у повсякденній діяльності і житті.

У контексті питання профілактики професійної деформації слід зазначити, що ставлення працівників ОВС до дотримання законності залежить від рівня їх правової культури. Основною причиною порушень службової дисципліни і законності є низький рівень правової культури окремих співробітників, який проявляється у незнанні вимог закону або намаганні “обійти” його.

Деформована правосвідомість є сьогодні однією з визначальних причин більшості надзвичайних подій серед особового складу, а для керівників ОВС – однією з причин прийняття неефективних рішень, грубого порушення законності, формалізму і бюрократії. Тому для вирішення цієї проблеми необхідна організація юридичного всеобучу (підвищення правової культури, юридичної грамотності) як єдиної відомчої програми, що охоплює всіх без виключення працівників органів і підрозділів внутрішніх справ. Особливу увагу слід приділяти розробці програм навчання, методичних рекомендацій для різних категорій посадових осіб. І в цьому суттєву допомогу можуть надавати Міністерство юстиції, Департамент юридичного забезпечення МВС України, Державний науково-дослідний інститут МВС України, відомчі юридичні університети та інститути. Доцільно створити координаційно-методичний центр по правовому всеобучу з числа вчених-правознавців, керівників правоохоронних органів. Підвищення правової культури, юридичних знань має стати невід'ємною частиною внутрішньої політики МВС України.

Правове виховання відіграє суттєву роль у формуванні у працівників ОВС професійної правосвідомості, а саме глибокого розуміння сутності і соціального призначення права, стійких навичок правомірної поведінки і дотримання законності.

Професійно-моральне виховання працівників ОВС передбачає, зокрема, удосконалення навичок дотримання норм професійної етики, формування моральних і ділових якостей, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків. При цьому професійно-моральне виховання може реалізовуватися через пропаганду і розповсюдження позитивного досвіду найбільш грамотних і кваліфікованих працівників. Особливу увагу необхідно приділяти професійно-моральному становленню молодих співробітників.

Слід зауважити, що професійна деформація – це явище, насамперед, особистісне і має складний психологічний зміст. Виходячи з цього, профілактика (як і подолання) професійної деформації особистості може бути результативно реалізована насамкінець самою особистістю, засобами самовиховання і самоосвіти. Працівнику може і повинна бути надана в цьому психологічна допомога і підтримка, створені відповідні умови. Він повинен знаходитися в системі дієвого контролю, включаючи заходи дисциплінарного впливу. Водночас психологічна підтримка і контроль, дисциплінарні заходи можуть в кращому випадку сприяти профілактиці зовнішніх проявів професійної деформації, задати імпульс зміні поведінки співробітника. Саме ж явище професійної деформації без “внутрішньої роботи” індивіда набуватиме більш прихованих і спотворених форм.

Необхідно враховувати те, що робота з працівниками, яких не торкнулася професійна деформація, не менш важлива, ніж вплив на тих, хто починає демонструвати її прояви. Так, в індивідуальній роботі з недеформованими працівниками стратегічними завданнями є переконання в тому, що існує реальна небезпека деформації для них особисто, розкриття характеристики небезпеки і чинників, що її викликають, навчання методам і прийомам розпізнання проявів професійної деформації, їх психологічної профілактики і подолання.

Таким чином, оптимальність і ефективність профілактичної роботи в повній мірі залежить від можливостей викладених вище методів і прийомів. Але кожний з них має свої переваги і вади, а тому найбільш ефективним є комплексне застосування методів і прийомів при збереженні провідної ролі одних і допоміжної інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Маркова А.К.* Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : МГФ “Знание”, 1996. – 308 с.
2. *Романович Г.Г.* Профессиональная деформация сотрудников органов внутренних дел / Г. Романович, В. Батюк // Информационный бюллетень МВД БССР. – 1988. – № 3/4. – С. 3–5.
3. *Корнеева Л.Н.* Профессиональная психология личности / Л.Н. Корнеева // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : СПб. ун-та, 1991. – С. 61–84.
4. *Васильев В.Л.* Юридическая психология / В.Л. Васильев. – М. : Право, 2000. – 649 с.
5. *Шиханцов Г.Г.* Юридическая психология : учебник для вузов / Г.Г. Шиханцов. – М. : Издательство “Зерцало” 1998. – 341 с.
6. *Платонов К.К.* Система психологии и теория отражения / К.К. Платонов. – М. : Наука, 1982. – С. 259–261.
7. *Куличенко В.В.* Профессиональная деформация сотрудников уголовного розыска: сущность и пути профилактики / В.В. Куличенко. – К. : Изд-во КВШ МВД, 1993. – 80 с.
8. *Медведев В.С.* Проблемы професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти) : Монографія / В.С. Медведев. – К. : НАВСУ, 1996. – 192 с.

Отримано 18.02.2014